

УДК 342.726:355.271(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.9>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВІЛЬНО ЗАЛИШАТИ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ланкевич А.З.,

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри конституційного права

та порівняльного правознавства

юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

Голова Львівського окружного адміністративного суду,

ORCID: 0009-0005-4443-5684

e-mail: lankev@ukr.net

Ланкевич А.З. **Окремі аспекти реалізації права вільно залишати територію України в умовах воєнного стану.**

Вказується, в Основному Законі України закріплено положення, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Держава взяла на себе обов'язок утверджувати та забезпечувати права людини, гарантувати їй безпеку життєдіяльності в тому числі в умовах воєнного стану.

Саме тому, у статті досліджуються окремі аспекти реалізації права вільно залишати територію України в умовах воєнного стану. Право на свободу пересування, зокрема право залишати територію країни, є важливим елементом конституційних прав людини, які гарантуються Основним Законом України. В умовах воєнного стану це право набуває особливої актуальності, оскільки національна безпека та громадський порядок потребують особливих правових заходів та обмежень.

Аналізуються правові норми, що регулюють дане питання, зокрема Конституція України та вітчизняна нормативно-правова база. Розглядаються можливості та межі обмежень, які можуть бути накладені на право вільного залишення території України під час воєнного стану. Досліджується практика застосування цих норм, зокрема процедури отримання дозволів на виїзд, обмеження щодо певних категорій громадян, а також правові наслідки порушення встановлених обмежень.

Особлива увага приділяється аналізу національного законодавства та правозастосовної практики, які стосуються обмеження права на свободу пересування в умовах воєнного стану. Розглядаються питання забезпечення балансу між національною безпекою та дотриманням прав і свобод громадян, а також правові механізми захисту прав громадян у разі їх порушення.

У заключній частині наукової статті підкреслюється, що право вільно залишати територію України, гарантоване Конституцією, повинно забезпечуватися органами державної влади навіть в умовах воєнного стану. Будь-які обмеження цього права мають бути законними, тимчасовими, пропорційними та спрямованими на забезпечення загального блага. Незаконні обмеження повинні каратися відповідно до закону.

Ключові слова: права людини, право на свободу пересування, воєнний стан, правова норма, юридичний припис, органи державної влади, наказ, судова практика.

Lankevich A.Z. **Certain aspects of the implementation of the right to freely leave the territory of Ukraine under the conditions of marital state.**

It is indicated that the Basic Law of Ukraine enshrines the provision that everyone who is legally present in the territory of Ukraine is guaranteed the right to freely leave the territory of Ukraine, with the exception of restrictions established by law. The state has assumed the duty to affirm and ensure human rights, to guarantee the safety of life, including in conditions of martial law.

The article examines certain aspects of the implementation of the right to freely leave the territory of Ukraine under martial law. The right to freedom of movement, in particular the right to leave the territory of the country, is an important element of constitutional human rights guaranteed by the Basic Law of Ukraine. Under martial law, this right becomes especially relevant, as national security and public order require special legal measures and restrictions.

The legal norms regulating this issue are analyzed, in particular the Constitution of Ukraine and the domestic legal framework. The possibilities and limits of restrictions that may be imposed on the right to freely leave the territory of Ukraine during martial law are considered.

The practice of applying these norms is being studied, in particular the procedures for obtaining travel permits, restrictions on certain categories of citizens, as well as the legal consequences of violating the established restrictions.

Special attention is paid to the analysis of national legislation and law enforcement practices related to the restriction of the right to freedom of movement under martial law. Issues of ensuring a balance between national security and observance of the rights and freedoms of citizens, as well as legal mechanisms for protecting the rights of citizens in case of their violation, are considered.

In the final part of the scientific article, it is emphasized that the right to freely leave the territory of Ukraine, guaranteed by the Constitution, must be ensured by the state authorities even in the conditions of martial law. Any restrictions on this right must be lawful, temporary, proportionate and aimed at ensuring the common good. Unlawful restrictions should be punished according to law.

Key words: human rights, right to freedom of movement, martial law, legal norm, legal prescription, state authorities, order, judicial practice.

Постановка проблеми. В Основному Законі України стверджується, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом [1]. Держава взяла на себе обов'язок утверджувати та забезпечувати права людини, гарантувати їй безпеку життєдіяльності в тому числі в умовах воєнного стану.

В українській правничій науці категорія «права людини» вживається у широкому і вузькому значенні. В широкому розумінні права людини охоплюють весь спектр, найширший комплекс прав і свобод особи та їх види. У вузькому значенні, під правами людини розуміються тільки ті права, що не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою, діють незалежно від їх конституційно-правового закріплення і державних кордонів [2, с. 26].

При цьому «права» найчастіше визначається як «певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [3, с. 16].

Чинна Конституція України як стверджує перший омбудсман України Н. Карпачова, імplementувала всі основні положення міжнародно-правових актів з прав людини і насамперед Загальної декларації прав людини, міжнародного пакту про громадянські і політичні права та міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, які є одним з найбільших

досягнень людства ХХ ст. у гуманітарній сфері, справжнім «людським виміром», мірою людської гідності [4].

Новий Основний Закон України, як підкреслює Н. Карпачова, значно розширив коло конституційних прав і свобод, передбачивши низку нових прав і свобод, та істотно збагатив їх за змістом. У ньому вперше передбачено такі істотні права і свободи, зокрема, як право вільно залишати територію України і повертатися в Україну (ст. 33). Також як зауважує автор, Конституція всебічно гарантує права і свободи, передбачає механізм їх забезпечення і охорони. Про це на її думку, свідчить передусім система конституційних нормативно-правових гарантій прав і свобод, зокрема, юридичної відповідальності за порушення прав і свобод, невідчужуваності і непорушності прав і свобод, їх невичерпності, недопустимості скасування, звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. При цьому поряд з національними гарантіями, наголошує Н. Карпачова, Конституція передбачила можливість використання і міжнародно-правових гарантій [4].

Стан наукової розробки теми наукової роботи. Багато зарубіжних науковців присвятили свої дослідження праву на свободу пересування, охоплюючи як загальнотеоретичні аспекти, так і специфіку та гарантії його реалізації в США та ЄС. Зокрема, серед дослідників цього питання можна виділити К. Мартінеза, Е. Річардсона, Д. Коліна, Д. Белла, П. Прайса, М. Паза та інших.

В той же час, питанню обмеження права на свободу пересування приділяє увагу низка вітчизняних науковців, серед яких К. Яблунівська, О. Скрипнюк, Т. Фулей, О. Осинська, Ю. Фігель, О. Славна, О. Платоненко, А. Пишна та інші.

Однак, враховуючи актуальність та глибину поширеності сучасних викликів, у науковій літературі бракує досліджень щодо особливостей реалізації права на вільний виїзд з території України в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження правових аспектів та практичних обмежень реалізації права громадян України на вільний виїзд за кордон під час воєнного стану. Аналізу підлягають нормативно-правові акти, що регулюють це право, а також вплив воєнного стану на його реалізацію. Особлива увага приділяється правовим гарантіям і обмеженням, що існують у цьому контексті, а також існуючій судовій практиці та правовим позиціям.

Виклад основного матеріалу. Право людини на свободу пересування визначено статтями 13 та 14 Загальної декларації прав людини, згідно з якими кожна людина має право на свободу пересування і вибір місця проживання

в межах кордонів кожної держави, право залишати будь-яку країну, включаючи також її власну, і повертатися до своєї країни, право шукати притулок від переслідувань (за винятком таких, які викликані вчиненням неpolitичного злочину або діяннями, що суперечать цілям і принципам ООН) в інших країнах і користуватися цим притулком [5]. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території. Відповідно до статті 3 Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, жодна людина не може бути позбавлена права вільно залишати будь-яку країну, включаючи свою власну [6].

Важко не погодитись з твердженнями О. Косілової та П. Федірко про те, що важливість прав і свобод не можна применшувати, адже громадянські права обмежують втручання держави у життя людини і підкреслюють найвищу соціальну цінність людини в державі, забезпечують автономію особи від держави, визначають юридичну захищеність людини від будь-якого незаконного втручання у приватне життя, від придушення державою прав і свобод громадянина; передбачають заходи судового захисту кожній людині у випадку порушення її прав [2, с. 26].

У науковій правовій літературі під реалізацією прав людини розуміють правостворення, втілення приписів юридичних норм в життя шляхом правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин (державних органів, посадових осіб, громадських об'єднань, фізичних осіб) тощо [7, с. 376]. В свою чергу, П. Рабінович вважає, що забезпечення прав людини визначається як система їх гарантування з боку державних інститутів, яка функціонує у правовому режимі і до якої входять такі елементи, як компетенція, охорона, захист, а також створення необхідних умов для реальної реалізації людиною своїх прав наведеного визначення впливає, що реалізація прав людини входить до їх забезпечення, оскільки низка умов останнього передуює відповідній реалізації прав [8, с. 157].

Одним із показників рівня свободи особистості та розвитку демократії у суспільстві, на думку С. Братель та А. Пишна є забезпечення права на свободу пересування. У своєму прояві свобода пересування є правом людини на вільне переміщення у країні проживання, виїзд за кордон і повернення назад [9, с. 237].

У дослідженні присвяченому «Теоретико-правові засади реалізації прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», Ю. Миколаєнко також підтримує думку про те, що право на свободу пересування включає у себе три невід'ємні складові: право людини вільно пересуватися в межах терито-

рії України; право вільно залишати територію України; право громадян України будь-коли повернутися в Україну.

При цьому Ю. Миколаєнко стверджує, що «права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання – це правові можливості, визнані природними та невід'ємними, які обумовлені соціальною реальністю та необхідні для задоволення кожного у здійсненні своїх біологічних і соціальних потреб у вільному пересуванні та вільному виборі місця проживання з метою гармонійної організації своєї життєдіяльності, що гарантуються і забезпечуються державою на засадах загальності та рівноправності» [10, с. 105].

Також, вчений приходять до висновку, що під правом на свободу пересування слід розуміти, можливість людини яка гарантується і врегульовується на національному та міжнародному правових рівнях в межах її правового статусу й на законних підставах вільно та безперешкодно за своїм бажанням пересуватися в межах території України, вільно залишати територію України й будь-коли повернутися в Україну [11, с. 77].

Про те, О. Динько зазначає, що ст. 33 Основного Закону України дозволяє правовий режим обмеження свободи пересування, вільного вибору місця проживання, права вільного залишення території України встановлювати законом, що робить можливим послаблення конституційного захисту свободи пересування звичайним законом і, виходячи з практики, часто може нівелюватися адміністративними правилами [12, с. 91].

Втім ряд дослідників, аналізуючи статтю 33 Конституції України, цілком слушно акцентують увагу на питанні, яке зазначено у частині першій даної норми, де вживається термін «законом» – у вузькому, тобто йдеться про конкретний вид нормативно-правового акту, чи в широкому, тобто все законодавство України [13, с. 16]. Та, якщо брати до уваги положення пункту першого та десятого частини першої статті 92 Конституції України, то видається, що у частині першій статті 33 Конституції України під терміном «законом» мається на увазі виключно закони України. Проте, відповідно до статті 57 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, отже, в цій статті допускається визначення прав людини підзаконними актами [13, с. 17].

Тобто Конституція України, як вдало акцентує І. Голубка, не встановлює виключний перелік випадків, коли можливе застосування обмежень свободи пересування, переносячи їх регламентацію на рівень закону. Відповідно, обмеження права на свободу пересування можуть

встановлюватися не лише в умовах воєнного або надзвичайного стану, але і в інших випадках, визначених законом [14, с. 134].

Разом з тим, у мотивувальній частині свого Рішення № 15-рп/2001 від 14.11.2001 року, справи, що стосувалися офіційного тлумачення статті 33 Конституції України, Конституційний Суд України, зазначив, що «вільне пересування і вибір місця проживання є суттєвою гарантією свободи особистості, умовою її професійного і духовного розвитку. Це право, як і інші права і свободи людини, є невідчужуваним та непорушним (стаття 21 Конституції України). Водночас назване право не є абсолютним. Свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України можуть бути обмежені, але тільки законом (стаття 33 Конституції України)» [15].

Вищевказана позиція була врахована та застосована Верховним Судом України, у Поданні до Конституційного Суду України від 29 травня 2020 року. Де Верховний Суд України вказує на те, що урахувавши, що згідно із частиною другою статті 8 Основного Закону України Конституція України має найвищу юридичну силу, Кабінет Міністрів України міг реалізувати повноваження із встановлення обмежень у межах Конституції України, а не у спосіб, який їй суперечить. Попри визначену статтею 29 Закону № 1645-111 дискрецію повноважень Кабінету Міністрів України, вона не є абсолютною, а встановлений цим органом обсяг обмежень основоположних прав і свобод має узгоджуватись із вимогами Основного Закону України. Отже, установлюючи обмеження права на свободу пересування, втому числі права на виїзд з України, підзаконним нормативно-правовим актом, Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 392, яка не відповідає частині першій статті 33 Конституції України, згідно з якою такі обмеження можуть бути встановлені виключно законом [16].

При цьому в контексті досліджуваного питання слід відзначити погляд М. Савчина, який вважає, що з огляду на принцип зв'язаності держави правами і свободами людини і громадянина сутність обмежень фундаментальних прав людини полягає в забезпеченні легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага [17, с. 277].

Поряд з цим, О. Осинська розглядає обмеження прав «як законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися, розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суверенітету й територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної та інформа-

ційної безпеки для охорони здоров'я, суспільної моралі й забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини» [18, с. 6].

Крім цього, науковці розглядають «обмеження прав і свобод» як законодавчо санкціоноване тимчасове скорочення чи зменшення, як по суті, так і за часом, користування благом, що становить предмет суб'єктивного права [19, с. 11], а також як «звуження обсягу прав і свобод за рахунок збільшення обсягу обов'язків, яке встановлюється та застосовується на підставі закону уповноваженими на це особами та в певному порядку» [20, с. 12].

В свою чергу, правовою основою введення воєнного стану в Україні є Конституція України, Закон України Про правовий режим воєнного стану та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України [21].

Саме в указі Президента України про введення воєнного стану окрім обґрунтування необхідності введення воєнного стану, межі території, на якій вводиться воєнний стан, час введення і строк, на який він вводиться, також зазначаються вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Такий вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, обов'язково має бути затверджений Верховною Радою України, і офіційно оприлюдненим разом із законом щодо затвердження такого указу Президента України та набирає чинності одночасно з набранням чинності таким законом [21].

Ми поділяємо твердження заступника Голови НАЗК Артема Ситника про те, що обмеження права громадян вільно залишати територію України в період воєнного стану відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» може запроваджуватись виключно шляхом його прямого встановлення в указі Президента України про введення воєнного стану. В Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 такого обмеження встановлено не було. «Указ, ухвалений 24 лютого, дослівно цитує Конституцію та допускає можливість таких обмежень на майбутнє, але не містить необхідної прямої заборони на виїзд. У разі ухвалення рішення про необхідність обме-

ження права окремих категорій громадян вільно залишати територію України у період воєнного стану, першим кроком має бути встановлення такого обмеження у згаданому Указі Президента України шляхом внесення до нього відповідних змін та їх подальшого затвердження Верховною Радою», – зазначив Артем Ситник [22].

Вказаний висновок НАЗК підтримав Верховний Суд України зазначивши, що обмеження прав громадян вільно залишати територію України в період воєнного стану не встановлено. При цьому аналіз судової практики свідчить про існування справ за позовами громадян України до органів Державної прикордонної служби України про визнання протиправними рішень про відмову громадянам України в перетині державного кордону України. В непоодиноких випадках зазначені позови громадян, які мають право на виїзд за кордон, суди задовольняють, оскільки констатують наявність визначених у законодавстві для цього підстав. Причини наявності такої судової практики полягають, зокрема, в недосконалому нормативно-правовому регулюванні заборони на виїзд громадян України за межі території України, встановленні категорій осіб, на яких відповідна заборона не поширюється, та, як наслідок, неоднаковому його тлумаченні громадянами, органами Державної прикордонної служби України та судом [23].

В свою чергу, з цього приводу заслуговує на увагу позиція судді Конституційного Суду України О. Первомайського у справі № 1-14/2020 за конституційним поданням Верховного Суду, яка висловлена ним у пункті 11. Так, Суддя зазначає, що Кабінет Міністрів України не має повноважень обмежувати конституційні права і свободи, оскільки це чітко та недвозначно випливає з норм Конституції України [24].

Висновки. Таким чином, право вільно залишати територію України гарантується Основним Законом кожному, хто на законних підставах перебуває на території України. Таке право є структурним елементом, складовою природного права людини на свободу пересування. Дане право з огляду на положення Конституції України повинно забезпечуватись органами державної влади та їх посадовими особами навіть в умовах воєнного стану. При цьому таке право може бути обмежене, але таке обмеження має бути співмірним з цілями, які вони переслідує. Тобто, таке обмеження має носити виключно законний, тимчасовий та суспільно корисний характер із дотриманням принципу пропорційності, що забороняє не легітимне втручання держави та її службових осіб у приватну автономію індивіда, яке допускається тільки з метою забезпечення загального блага. В протилежному випадку, ті окремі представники виконавчої гілки влади, що в незаконний спосіб обмежують право людини

вільно залишати територію України, повинні бути притягнуті до юридичної відповідальності за істотне порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4331> (дата звернення: 21.01.2023).
2. Косілова О.І. Права і свободи людини і громадянина: концептуальні підходи до диференціації в ФРГ та Україні. *Інформація і право*. 2019. № 4. С. 20–27.
3. Рабінович П. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції. *Укр. Часопис прав людини*. 1995. № 1. С. 14–22.
4. Карпачова Н.І. Генезис прав людини. URL: <https://first-ombudsman.org.ua/ua/genesis-of-human-rights.html> (дата звернення: 24.01.2023).
5. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 24.01.2023).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 536.
8. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: Навч. посібник. К.: Атіка, 2004.
9. Братель С.Г., Пишна А.Г. Особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 236–240. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/43.pdf> (дата звернення: 24.01.2023).
10. Миколаєнко Ю.І. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в основних концепціях сучасного праворозуміння. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право. 2018. № 5. С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2018_5_19 (дата звернення: 24.01.2023).
11. Миколаєнко Ю.І. Змістовне наповнення прав людини на свободу пересування та

- вільний вибір місця проживання в Україні. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 29. С 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2017_29_12 (дата звернення: 24.01.2023).
12. Динько О.Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2003. 220 с.
  13. Чехович С.Б. Стан законодавчого забезпечення реалізації та захисту права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання в Україні. К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003. 100 с.
  14. Голубка І.І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2016. 240 с.
  15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки) від 14.11.2001 р. № 15-рп/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>. (дата звернення: 25.01.2023).
  16. Подання Верховного Суду від 29 травня 2020 року щодо конституційності встановлених на час карантину обмежень прав і свобод громадян. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/4_230_2020.pdf (дата звернення: 26.01.2023).
  17. Савчин М.В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. М.О. Баймуратов. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.
  18. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
  19. Дика Ю.В. Адміністративно-правові засади регулювання обмежень прав громадян на екологічну інформацію: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 27 с.
  20. Філіпп І.Ю. Правове регулювання обмеження прав суб'єктів трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 40 с.
  21. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 28, ст. 250 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n5> (дата звернення: 24.01.2023).
  22. Артем Ситник «Виїзд з України в умовах воєнного стану: як усунути корупцію». URL: <https://advokatpost.com/sytnyk-povidomyv-pro-vidsutnist-obmezhenia-prava-hromadian-vilno-zalyshaty-terytoriiu-ukrainy-v-period-voiennoho-stanu/> (дата звернення: 25.01.2023).
  23. Верховний суд підтримав висновок НАЗК: обмеження прав громадян вільно залишати територію України в період воєнного стану не встановлено URL: <https://advokatpost.com/verkhovnyj-sud-pidtrymav-vysnovok-nazk-obmezhenia-prav-hromadian-vilno-zalyshaty-terytoriiu-ukrainy-v-period-voiennoho-stanu-ne-vstanovleno/> (дата звернення: 25.01.2023).
  24. Рішення Конституційного Суду України 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 Справа № 1-14/2020(230/20) у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 202 рік» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text> (дата звернення 25.01.2023).
  25. Белов Д.М., Белова М.В. Конституційно-правові засади статусу: окремих категорії громадян (на прикладі біженців). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 75(1). Частина 1. 2023. С. 65–71.
  26. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Нечипорук К.О. Закордонні українці та біженці: співвідношення конституційно-правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 380–387.